

RAINER M. JÁNOS

Nagy Imre „végrendelete”

A snagovi politikai feljegyzések

Nagy Imrének a romániai Snagovban írt *Gondolatok, emlékezések* című kézirata a múlt év végén, megírása után ötvenhét évvel megjelent. Román nyelven, annak a fordításnak az alapján, amelyet a titokban lefotózott magyar kéziratból a Securitate készített. Ez remélhetőleg eldönti a régóta húzó-dó magyar nyelvű kiadás ügyét is. A magyar forradalom miniszterelnökeiről közismert, hogy sokat és kedvvel írt. Snagovi munkája nem egy a sok, évtizedeken át íróasztalban vagy másutt (jelen esetben különféle szovjet rendszerű országok titkosszolgálatának szigorúan zárt irattáraiban) rejtőzködő kézirat közül. 1956-ról az egyik legfontosabb tanúságtétel, amelynek regényes sorsa most újabb fejezettel bővült. A jelen írás – remélhetőleg az egyik végső állomás Nagy művének végleges „hazatérése” előtt – csupán néhányat villant fel Nagy gondolataiból és emlékeiből.

1956. november 23-án Nagy Imrét és csoportját Budapestről erőszakkal a Bukaresttől 40 kilométerre lévő snagovi pártüdülő-komplexumba szállították. Nagyot különválasztották elbarátaiktól, köztük közvetlen családtagjaitól: leányától, vejétől – Jánosi Ferenctől – és unokáitól. Kettesben maradt feleségével egy tóparti villában. Eleinte kitűnő ellátásban részesítették, néha kirándulásokra vitték, filmet vetítettek neki, olvasnivalót, közte napisajtót kapott, s rendszeresen látogatta őket orvos. Olykor más látogatója is akadt: román pártfunkcionáriusok, többnyire egykori moszkvai elvtársa az emigrációból: Walter Roman. Ő főleg ideológiai vitákat folytatott Naggyal, s igyekezett rábírní: gyakoroljon önkritikát. Nagyként valójában mégis foglyok voltak, a villát és kertjét nem hagyhatták el, a román állambiztonsági szervek szoros megfigyelése alatt álltak, beszélgetéseiket lehallgatták, arról feljegyzéseket készítettek. Amit Nagy leírt, időről időre kilopták a villából és lefotózták.

Utóbbival akadt elég dolguk, hiszen Nagy Snagovban ideje legnagyobb részét írással töltötte. Ha önkritikára nem is, tevékenysége áttekintésére nemcsak hajlandó volt, hanem ezt tartotta élete jószerével egyetlen, még hátralévő, megoldandó feladatának. Társai Losonczy Géza vezetésével a jugoszláv követségen

hozzálattak, hogy papírra vessék mindazt, ami október 22. és november 4. között velük történt. Nagy Imre részt vett ebben a munkában, ugyanakkor maga is készített egy vázlatot, amelynek kidolgozását már egyedül kezdte meg. Nem a magyar forradalom történetét, hanem annak elméletét kívánta megírni. Mintha visszanyúlt volna ahhoz a „programhoz”, amelyet első miniszterelnökségéről leváltva, vádakkal vitázva, majd meghurcoltatásán felháborodva kezdett írni valamikor 1955-ben, s folytatott 1956-ban, de amely sohasem készült el. Azután megpróbálta az 1956-ban történeteket megfeleltetni ennek az elméleti sémának. Mindezt „igazi marxista-leninista elemzésnek” nevezte. A *Gon-*

dolatok, emlékezések című terjedelmes, több mint ötszáz, kézzel írott oldalnyi, bár befejezetlen mű Nagy Imre legfontosabb írása, politikai végrendelete. Magyar nyelven azóta sem látott napvilágot, így feldolgozatlan örökségének tekinthető.

Nagy voltaképpen nem akart mást, mint elmondani saját igaz történetét és a magyar forradalomét – számára a kettő már egy és ugyanazon történet volt. Mindezt nem egy mártír tanúságtételének szánta. Még Snagovban is jó ideig úgy gondolta, hogy hosszú és szívós politikai vitában meggyőzheti ellenfeleit és ellenségeit. Olyan polémiaira készült, mint amelyet 1948–49-ben és 1955–56-ban folytatott a Magyar Dolgozók Pártja vezetésével, azzal a különbséggel, hogy most az egész „mozgalomnak” kívánt előadást tartani. Emlékezései mellett ezért

politikai levelek sorozatát vetette papírra, amelyeket a címzettek (az MSZMP Központi Bizottsága, Hruscsov, Tito, Gheorghiu-Dej, Gomułka, Walter Roman) sohasem kaptak kézhez, azok a titkosrendőrség dossziéiban pihentek egészen a nyolcvanas évek végéig. Ezekben ismételten sürgette Jugoszláviába szállításukat, nemzetközi, kommunista pártvezetőkől álló vizsgálóbizottság felállítását javasolta, amely előtt vallomást tehet a magyar ügy valamennyi szereplője, mindenekelőtt ő. A történeteket forradalomnak, jogos és érthető népmozgalomnak tartotta, de közben időről időre kétségek vettek erőt rajta. 1957. január 25-én a Budapestről Romániába küldött Kállai Gyulával folytatott beszélgetése során – a titkosrendőrségi magnófelvételtől készült (csonka) leirat szerint – leszögezte: „Az én véleményem az volt, hogy mi magunk, saját erőnkől kell véget vessünk a káosznak. [...] meg tudtam volna menteni a magyarországi helyzetet a szovjet csapatok beavatkozása nélkül.” Később azonban, amikor Kállai megkérdezte: „Következésképpen forradalom volt?”, így válaszolt: „Nem mondhatom másként [...], mint hogy forradalom volt. De ami történt, nem nevezhetem másként, mint ellenforradalom fasiszta elemekkel [...], ezt elmondhatom, de ugyanakkor forradalom is volt. Amit Európá-

ban mondanak, hogy a magyarországi események a kapitalizmus visszaállításához vezettek volna, ezt én nem látom, ez nem történt volna így.” A fennmaradt szöveg vége felé egyre többször fordul elő a „nincs világos véleményem” megfogalmazás.

Miközben tehát Nagy kételkedett, töprengett a forradalom meghatározásán és elemzésén, írását rendkívüli feszültség hatja át. Ez azonban szinte kizárólag személyekre, 1956-os és korábbi hazai politikai ellenfeleire irányul. „Ma éjjel azt álmodtam, hogy sem engem, sem Kádárt nem választottak meg, ellenünk szavaztak” – örökítette meg a lehallgatókészülék feleségének mondott szavait, jelölve annak, hogy még az alvásban sem talál menedéket. Feljegyzéseiben rendkívül éles szavakkal ítélte el Rákosit, Révait, Kádárt, átokként zúdítva rájuk mindazt a rosszat, amit tudott vagy tudni vélte. Valós bűnök keveredtek így pletykákkal, súlyos és igaz vádak a koncepciók perék rágalmaival (Kádár esetében például az 1943-as pártfeloszlátása), de felbukkant Rákosi, Gerő és Révai zsidó származása is, ami miatt a magyar nép nem tudta elfogadni őket. Nem feleltek meg „a magyar nemzeti érdekek képviselőinek, még kevésbé vezéreinek”, hiába akartak Rákosiék „nacionalistábbak lenni a magyaroknál”. Abban, hogy 1957.

február közepén abbahagyta a forradalom rendszeresnek szánt elemzését, biztosan szerepet játszott a politikai ellenfeleiről korábban írottak újraolvasása. Az ekkor készült záradék szerint: „Újra áttanulmányozva a több mint 550 oldalt, arra a meggyőződésre jutottam, hogy jobb abbahagyni. [...] Az események hatása alatt, – s ez elkerülhetetlen – egyoldalúság, elfogultság, a kritikai szemlélet elégtelensége és a belőlük folyó hibás következtetések érvényesültek. Személyes megbántottság, sértődöttség, harag is nem kis szerephez jutott.” Snagovi feljegyzéseinek azonban ez csupán egyik, nem is legfontosabb rétege. A befejezetlen mű középpontjában az 1956-os magyar forradalom elméleti-politikai elemzése állt.

Nagy alapdilemmája a saját reformkonceptiója és a forradalom mint aktus közötti áthidalhatatlan ellentmondás. A reformterv is tartalmazta a politikai szerkezet demokratizálásának és a nemzeti függetlenség felvetésének gondolatát, ám a forradalom az előbbi radikális formában, mint demokratikus többpártrendszer és szabad választások követelését vetette fel, utóbbit pedig egyszerre, azonnal megoldandó igényként. Elem-

zése kezdetén Nagy a magyar és a szovjet pártvezetés szűklátókörűségét okolta a helyzet kiéleződéséért. A baj az volt, hogy a népmozgalmat „ellenforradalomként” értékelték, és fegyveresen le akarták verni: „Ebből a helyzetből [...] adódtak azok a követelések, amelyek a fegyveres szovjet beavatkozás által előidézett általános nemzeti ellenállást jellemezték: a szovjet csapatok kivonása, a varsói szerződés felmondása, a semlegesség kinyilatkoztatása, és az ország belső demokratizmusának [...] az MDP mellett más demokratikus és szocialista erők és pártok bevonásával való megvalósítása.” Ha kezdettől fogva a „forradalmi demokratikus” koncepció érvényesül, „akkor meg lehetett volna állni az 1953. júniusi platformon, és nem kellett volna visszamenni az

1945–46-os idők platformjára” – írta Nagy.

„Mi világosan látuk és látjuk, hogy a demokratikus kibontakozás, amelynek útjára [1956 októberében] elhatároztuk magunkat, kompromisszum, de olyan, amely feltétlenül egészséges és helyes volt a magyar események közepette ahhoz, hogy megmentjük a legtöbbet a népi demokratikus rendszerből, a szocialista viszonyokból, a szocialista vívmányokból.” Valójában a forradalom követelései – erről Nagy is tudott – még a mozgalom fegyveres elnyomásának kísérlete előtt megszülettek, azokat csak nagyon egyoldalú elemzés tulajdoníthatta az ÁVH vagy a szovjetek beavatkozásának. Írása egy későbbi pontján,

részletesebb kifejtés közepette ő maga is hajlott egy másfajta megközelítésre. Eszerint a „követelések, amelyek a forradalmi felkelés, a nemzeti szabadságharc progresszív tartalmát képezték és szorosan összeforrtak a szocialista vívmányok védelmével és a szocialista demokratizmus kiterjesztésének követelésével, mélyen bent gyökereztek a legszélesebb néptömegekben, a nemzet minden rétegében hosszú esztendőök óta.”

Írása több pontján fejtegette a pártellenzék kialakulásának és küzdelmeinek kérdéskörét. A pártellenzék az 1953. júniusi programra való visszatérésért harcoló „kommunisták vezetése alatt az egész népet átfogó hatalmas és egységes mozgalomként” jellemezte, amelyet élesen elhatárolt nemcsak a Gerő-féle sztálinistáktól, hanem a Rákosi-ellenes pragmatisták Kádár János vezetete csoportjától is. Kádár és társai – írta – „addig voltak ellenzékiek, amíg az nem veszélyeztette a Rákosi–Gerő klikk hatalmi pozícióit.” 1956 júliusában, Rákosi leváltása után a Központi Vezetőség akkori határozata „volt a platform, amelyen létrejött az elvi-politikai »egység« a Gerő-féle sztálinisták és a Kádár-féle neo-sztálinista »ellenzék« között. Ennél tovább sem Gerő, sem Kádár nem akart menni. Ezen a platformon készültek fellépni az ellenzéki párttagság és az ugyancsak ellenzéki néptömegek ellen.” Nyilván Nagy Imre is tudta, hiszen októberben tapasztalhatta, hogy a pártellenzék és a rendszer egészével szembenálló tömegek „egysége” csak igen viszonylagos. Ameddig a társadalom számára nem volt más lehetőség politikai artikulációra, addig valóban a pártellenzék képviselt minden szembenállót. Nagy Imre ennek az egységnek a felbomlásáért a sztálinisták megátalkodottságát okolta, amely „nem a kibontakozás politikai feltételeinek megteremtését, hanem az ellenzék elleni harcot tekintette fő feladatának. Ezzel megakadályozták, hogy az ellenzék kellő időben a mozgalom élére álljon és biztosítsa a kibontakozás demokratikus lehetőségeit”. A radikális tömegmozgalomnak hetekkel a forradalom előtt történt kibontakozása a hazai pártellenzék erodáló, delegitimáló tevékenységének eredménye. Ennek a tömegmozgalomnak egyes célkitűzéseivel sem Nagy Imre, sem a pártellenzék zöme nem értett egyet.

Romániai magányában Nagy Imre legkínzóbb dilemmáinak egyike az volt, hogy magyarázatot találjon az általa hitt nemzeti egység októberi felbomlására. Feloldani ezt csak úgy tudta, ha a pártellenzék elszakítja a párttól, s mint ellenzék a döntő kérdésben egy nevezőre hozza a tömegmozgalommal. 1956 tanulságai alapján meg is tette ezt a döntő lépést, amelytől korábban mindig visszariadt. A pártellenzék és a tömegek együtt – írta – „olyan pártvezetés ellen léptek fel, amely [...] antimarxista, antileninista volt, klikk volt, amely a pártban diktatúrát valósított meg, elszakította a párttagságot a vezetéstől, a pártot a néptől, amely szembefordult a néppel, terror-uralmat teremtett, a törvénytelen ségek tömegét követte el, elárulta az ország elemi érdekeit, függetlenségét stb. – magyarán mondva hazaáruló volt. [...] Az ilyen vezetés és párt elleni fellépés nem bűn, hanem erény. [...] Ez a párt egy személyi vagy klikk-diktatúrán nyugvó népellenes terror-rendszer eszköze volt. Ezzel a rend-

szerral együtt elkerülhetetlenül ennek a pártnak is össze kellett omolnia. Ezért nem lehetett a párt kérdését úgy megoldani, hogy az csupán a vezetés személyi összetételének megváltoztatására korlátozódjon. A hiba a rendszerben, a párt működésében, a káderek kiválasztásában, összetételében, magatartásában, a dolgozó néphez, az államhoz való viszonyában volt és nemcsak a vezetésben, annak módszerében.”

Nagy Imre feljegyzéseiben egyetlen alkalommal sem rögzítette az 1956. októberi események olyan meghatározását, amelyhez azután mindvégig ragaszkodott volna. Nyilvánvaló azonban, hogy október fő tartalmát Nagy Imre elsősorban a nemzeti függetlenség kivívásának kísérletében látta. Leggyakrabban a „nemzeti felszabadító forradalom” kifejezést használta. A nemzeti függetlenség hiánya foglalja össze a demokratikus törekvéseket és követeléseket is, mert az antidemokratikus rendszer bevezetésének legjellemzőbb vonása, hogy idegen, szovjet minta alapján történt. „A népek és országok a szocializmust is csak úgy hajlandók elfogadni, ha az biztosítja vagy meghozza nemzeti függetlenségüket, szuverenitásukat, egyenjogúságukat. A magyar tragédiának az a

lényege, hogy a szocializmus és a nemzeti függetlenség eszméje szembekerültek egymással. A magyar felkelés alapvető értelme az volt, hogy megkeresse és megtalálja ennek az ellentétnek a megszüntetését és megteremtse a kellő egységét, teljes összhangját.”

Ebben a meghatározásban a rendszerrel kapcsolatos kritika és a változtatás irányai másodlagossá válnak. Egy másik meghatározási kísérlet erre élesen rávilágít: a „nemzeti függetlenségért, önállóságért, szuverenitásért és egyenjogúságért vívott szabadságharcnak a magyar történelemben első ízben a munkásosztály állt az élére. [...] Jellegzetes vonása volt ennek a függetlenségért folyó harcnak, hogy a munkásosztály az egész nemzet egységére támaszkodhatott. Ez a nemzeti egység felölelte a társadalom minden osztályát és rétegét, valamint minden politikai irányzatát a kommunistáktól a demokratákon keresztül a jobboldali reakciós irányzatokig.” Az utolsó félmondat mégiscsak a nemzeti egységen belüli, de a forradalmi célkitűzések tekintetében érvényesülő divergencia felismerésére vall. Az egységkonceptió itt fejtegetett tartalmát a politikai tagoltsággal való számvetés gyengítette volna: „A munkásosztály a népi demokrácia és a szocialista vívmányok alapján állva vezette a harcot a nemzeti függetlenségért. Ez volt a másik sajátos vonása a magyarországi eseményeknek.” A harmadik jellemző vonás már csak a szembenálló fél meghatározása: a forradalom „a függetlenségért harcra felkelt magyar nép és a Szovjetunió fegyveres erői közötti harc jellegét viselte magán. A magyar munkásosztály, mint a magyar függetlenségért folyó harc fő ereje, fegyveres harcban szemben találta magát a szovjet fegyveres erőkkel – kétségtelenül tragikus helyzetet.”

A forradalom másik fontos jellemvonását Nagy Imre egy még régebbi koncepciója alapján határozta meg, s ez a szocializmusba való demokratikus átmenet volt. „Kétségtelen, hogy ha a magyar forradalom győzedelmeskedett volna, [...] ha a forradalom elérte volna szociális és nemzeti célkitűzéseit, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetnek új útja jött volna létre, a szocializmus felé való demokratikus fejlődésnek új típusa, amely lényeges különbségeket mutatott volna a ma teljesen azonos típusú népi demokráciáktól, s a fogalmak – szocializmus, demokrácia, függetlenség, szuverenitás, stb. – az egész szocialista terminológia, amelyet a sztálinizmus valójából kivetkőztetett, visszanyerte volna eredeti, valódi marxista tartalmát, lényegét.”

Ennek az újabb átmenetnek a nemzeti függetlenség túlmenően Nagy két lényeges vonását érintette. A többpártrendszer bevezetését polemikus összefüggésében és a forradalom politikatörténetét elemző részében több alkalommal jellemezte elkerülhetetlen, szük-

séges kompromisszumként, amelyet a párt a felkelt néppel kötött. Nyugodtabb pillanatokban a kérdés elvi szükségszerűségét hangsúlyozta: „a népi demokrácia formájában is, tartalmában is az egypártrendszerű szovjet állam hasonmásává vált, vagyis elvesztette népi demokratikus jellegét, amely pedig az átmeneti szakasz állami és társadalmi rendszere. Vagyis átugrottuk a fejlődés egy átmeneti szakaszát. [...] Lehetséges-e egypárt-rendszerű szocialista demokrácia? Valószínűleg lehetséges. A történelmi tapasztalatok e tekintetben nem valami meggyőzőek. A Szovjetunióban a párt- és a szocialista demokrácia elfajulása, a társadalom gazdasági alépítményében ugyanúgy, mint a jogi, politikai, erkölcsi stb. felépítményben mutatkozó súlyos eltorzulások, továbbá a magyarországi hasonló megnyilvánulások nem az egypárt-rendszerű demokrácia mellett, inkább ellene bizonyítanak. [...] A társadalom demokratikus alapjait, amelyeken a szocializmus felé előrehaladhatunk, biztosabbnak és szilárdabbnak tartom a többpárt-rendszerű állami és társadalmi berendezkedés mellett.”

A helyi, öngazgató, közvetlen demokratikus önszerveződéseket egyfelől elítélte „partikuláris” és „provinciális” törekvések miatt. Ez a megfogalmazás arra utalt, hogy az önszerveződések a forradalom alatt Nagy kormányánál sokkal radikálisabbak voltak, és politikai nyomást gyakoroltak rá. Ugyanakkor úgy vélte, „igen figyelemreméltó jelenség volt a régi bürokratikus államigazgatási szervezet szétesésével párhuzamosan a széles néptömegek forradalmi öntevékenysége, amely új igazgatási, valóban népi és demokratikus szerveket hozott létre, amelyek ellátták a szétesett tanácsai szervek feladatait.” Ugyanezt a demokratikus, antibürokratikus feladatot látta megvalósulni a munkástanácsokban. „A munkásosztálynak a munkástanácsok körül kibontakozott szívós harcában az a törekvés nyilvánult meg, hogy a munkástanácsokon keresztül intézményesen biztosítsa a maga számára a tényleges államhatalmat, annak gyakorlását az államvezetésben és a szocializmus építésében, hogy ne csak papíron és hangzatos szövegekben, hanem valójában is a hatalom birtokosa legyen, és ezt a hatalmat helyette ne egy klikk és annak bürokratikus apparátusa gyakorolja, a munkásosztály nevében.”

Nagy számára még Snagovban is neuralgikus pontot jelentett a szovjet pártvezetés szerepe a válságos helyzet kialakulásában. A szovjet vezetés egyszerre jelentette egy nyomasztó súlyú nagyhatalom Magyarország sorsával mit sem törődő irányítóit, ugyanakkor valamifajta legfelsőbb fellebbezési fórumot, igazságos ítélőbírót is, amelyre az ész és igazság érveivel lehet hatni, egyszersmind a nemzetközi kommunista mozgalom humanista megújulásá-

nak zálogát, reménységét – főleg a XX. kongresszus után. 1956. november 4-e azonban alapjaiban rengette meg ezt a bizalmat. Csak a Rákosi–Gerő csoport és Kádár János személyes hibái és bűnei felett érzett felháborodás nagyobb Nagy Imrének a szovjetekben való csalódásánál.

Azt a történeti elemzést, amely esetleg az egész szovjet szocializmust s annak kelet-közép-európai bevezetését tette volna vizsgálat tárgyává, Nagynak nem volt ideje, módja elvégezni. A magyar forradalommal szembeni szovjet fellépést feljegyzései számos pontján említette, mindig elítélőleg. A beavatkozás indítékainak megjelölése során azonban érezhető bizo-

sztaalista módszerekhez való visszatérésre – azt mutatja, hogy a magyarországi tragikus események nem egy, a szocializmus sorsára katasztrofális szakasz lezárulását jelentik, hanem hasonló, sőt talán még súlyosabb nemzeti és nemzetközi tragédiák sorozatát vezetik be.” A Varsói Szerződés létrehozását is e politika megvalósításának eszközeként írta le: „a Varsói Szerződés nem más, mint a szovjet nagyhatalmi sovinnista törekvések eszköze, [...] a szovjet katonai diktatúra ráerőszakolása a résztvevő országokra.”

Ami az első idézet zárógondolatát illeti, a későbbi fejlemények ismeretében kétségkívül profétikusnak

nyos elmozdulás. Feljegyzései elején két motívumot jelölt meg: a XX. kongresszus ellenére visszatérő és tovább élő sztálinista módszereket és a – jelző nélküli – orosz nagyhatalmi törekvéseket. „Ahogyan [a szovjet pártvezetés] a magyarországi és lengyelországi eseményeket elemzi és jellemzi [...] s amennyire visszariad attól, hogy felfedje hibáit [...] és félretenné a szocializmus ürügyén jelentkező nagyhatalmi sovinnizmust, hogy saját maga felszámolja az ideológiai és politikai monopóliumot, hogy a szocialista országok közötti viszonyt nemcsak papíron és elkésvé, de a valóságban és azonnal az ismeretes öt alapelvre helyezze, hogy a magyarországi eseményeket ne használja ürügyül a

bizonyult. Mögötte ugyanakkor az a meggyőződés (vagy inkább kívánság?) munkált, hogy a sztálinizmustól megtisztított szocializmus alapján igenis lehetséges nagyhatalom és kis ország „öt alapelv alapján való” együttélése. Azt azonban Nagy Imre is érezte, hogy ha a sztálinizmus mellett rámutat a szovjet politika egyébként valós mozgatóerejére, egy háborúban győztes és hosszú évszázadok óta folytonosan terjeszkedő agresszív nagyhatalom érdekeire, akkor ez legfeljebb „ráolvasás”. Miféle ideológiai változás, „felvilágosulás” változtatna egy mély történeti gyökerű törekvésen? Ahogy másutt, itt is ellentmondásos maradt gondolatmenete, s megoldatlan a felvetett probléma. Ha ugyanis végigvi-

szi következtetéseit, saját gondolati alappilléreit veszélyeztette volna – ezért a nagyhatalmi sovinizmust egyszerűen megtette a sztálinizmus egyik alkotóelemének, annak rendelte alá, s a későbbi helyeken már csak a sztálinizmusról beszélt. Ezzel legalább az elvi lehetőséget fenntartotta annak, hogy valamiféle belátás alapján felülkerekedik az általa oly sokat emlegett „proletár nemzetköziség”.

A feljegyzésekből kiderül, hogy Nagy Imre élete végén jutott a legmesszebbre sztálinizmus-kritikán alapuló útkeresésében. De visszalépett ahhoz képest, amit 1956 októberében tett. Politikai perére készülve emberi, eszmei és politikai útját – érthetően – egységes egészként akarta értelmezni. Ha csak 1956 forradalmának választásaira építi fel védekezését, életének rövid epizódjára épít. Feljegyzéseiben megpróbálta élete sorsfordító eseményét, az 1956-os forradalmat a szó szoros értel-

mében rekonstruálni úgy, hogy az abban ütköző értékek végső perspektívájukban egybeessenek. A nép ilyen módon ugyanazt akarta, mint ő – egy emberi formájú, erőszaktól, kényszerektől mentes és magyar szocializmust. Mai elemző könnyen rámutathat, hogy 1956 októberében ezen értékek nem estek egybe, hogy a magyar társadalom mást, többet is akart, vagy hogy ilyen „szocializmus” a tapasztalatok szerint a szovjet típusú rendszerben nem lehetséges. Nagy Imre történelmi szerepét nem elsősorban gondolati útkeresései, hanem a forradalom idején megtett gyakorlati lépései – és az ezekhez való halálig tartó hűség jelöli ki. Ahhoz viszont, hogy hű maradjon, a történeteket nem helyezhette élete és gondolkodása keretein kívül. Snagovi gondolatai, emlékezései ezt örökítik meg nagy erővel: a hűséghez szükséges alap keresését. ■

